

SZEGED MEZŐGAZDASÁGI TÖRTÉNETE.¹⁾

Irta: REIZNER JÁNOS

I.

Földművelés és állattenyésztés.

A dűsan termő fekete földek és a várostól távolabb eső homokpuszták birtoklásánál fogva, Szeged lakossága, már a megszállás és település alkalmával, kiválólág a földművelés és állattenyésztés üzésére volt utalva. A honfoglaló ősök nem is idegenkedtek e foglalkozástól s még nomád állapotukban megkezdték a megszállt területek művelését.

Hogy aztán ők és utódaik a kora középkorban hogyan gazdálkodtak, mit termeltek, azt adatszerűleg ki nem mutathatjuk. Valószínűleg a magyar géniusz szellemében, még a nomád viszonyokkal is egyezőleg, újabb és újabb területeket szálltak meg, vettek művelés alá s a már kiélt és kihasznált földeket bizonyos időre elhagyva, pihentették. Tehát a letelepedés és polgáriasodás daczára, a nomád állapot egyelőre fenmaradt. Ezért kellett a szegedi gazdáknak az az óriási terület, — az a kiterjedt birtok, melylyel a város már a legrégebb időktől fogva birt. Ezért kellett a hátárt folytonosan különféle szerzésekkal növelniök. IV. Béla adományából megszerezte a város *Tápét*, mely a tatároktól legyilkolt Csupor nemzetség tulajdonát képezte és a csongrádi királyi várhoz tartozott *Vártót*, a mai *Marostó* területét. 1431-ben a szegedi gazdák *Gyalán*, *Külső- és Belső-Szentivánon* részbirtokokat szereztek²⁾. 1453-ban *Százegyházát*³⁾, mely *Szentiván* mellett volt, — később pedig *Szent-Mihály*, *Bánfalva*, *Dorosma*, és *Gyékénytó* birtokot vették zálogba⁴⁾; sőt mindezekén túl, régi joggyakorlatuknál fogva kiváltságot nyértek arra, hogy a *Duna* és *Tisza* közt fekvő, összes homokos pusztákon, a kúnokkal együtt és közösen, szabadon legeltethessenek.⁵⁾

Mindez, a nomádságnak, a vándor gazdálkodásnak, az újabb és

¹⁾ Mutatvány Szeged város monografiájának most megjelent III. kötetéből.

²⁾ *Reizner J.* Szeged város története, IV. k. Oklevéltár, XXVII. sz. a.

³⁾ U. o. XXVII. sz. a.

⁴⁾ U. o. LVII. és LVIII. sz. a.

⁵⁾ U. o. XXXIV., XXXVII. XL., és XLIII. sz. a.

nagyobb birtokterületek megszállásának, szóval a ma is fennálló tanya-rendszereknek, a magyar faj különösen kedvelt gazdálkodási rendszerének bizonyítéka. Ezen nomád állapot folyamánya volt az is, hogy egyéni birtok nem létezett, és mint alább látni fogjuk, a birtokközösség jó sokáig fennmaradt és a közbirtoknak váltakozva megszállt részein „szállásokat”, tanyákat alapítva gazdálkodtak.

Hogy Szeged környéke, a legrégebb időkben is, telve volt tanyákkal és szállásokkal kitetszik abból is, hogy a város határában többrendbeli középkori pusztá templom nyoma maradt fenn¹⁾. Ezenkívül igen figyelemreméltó Istvánfinak az 1552. évi események során tett azon előadása, hogy a hajdúk a város körül fekvő „majorokból és tanyákról” nagyszámú jószágot hajtottak el²⁾.

A kiterjedt határterületen, a tanyagazdálkodás rendszerénél fogva, a gabonatermelés és állattenyésztés egyformán alkalmazásban volt s így Szeged már a régi időkben is egy kiterjedt vidéknek élelmi tárházát képezte. Zsigmond király által kiadott 1436 évi védelevek³⁾ azt igazolják, hogy a lakosságnak oly nagymérvű termelése volt, hogy gabonáját és élelmi szerzeit, melyeknek megvámolását a király tiltotta, üzérkedésképen, az az ország minden részében szakadatlanul fuvarozta.

De állattenyésztése mégis fölötte állott a gabonatermelésnek. Bertrandon de la Brocquière francia utazó Szeged állattenyésztését az 1432. évről a következőkben örökölte meg: „találhatni itt sok eladó szilaj lovat, de értik is zabolázni és szelídíteni; különös érdekű ezt nézni. Bizonyossá fettek, hogy aki itt (t. i. Magyarországon) 3—4000 ilyen lovat szándékoznék venni, Szegeden találhat. Oly olcsók, hogy 10 magyar forintért egy igen szép hámos lovat lehet venni“⁴⁾. Majd a Szeged és Pest között elterülő pusztaságról szólva, említi; Szegedtől a föld idáig róna és termékeny. Találni itt számtalan nyáját igavonó állatokból melyek elhagyatva, vadakhoz hasonlóan, szabadon legelnek; innen van, hogy azokból a szegedi vásáron annyi van⁵⁾.

A francia utazó az öt különösen érdeklő lovak mellett említi tehát a szarvasmarháknak (igavonó állatok) csordáit, melyek, valamint a juhnyájak is, hogy mily nagy számmal voltak, az 1522. évi tized-

1) *Archaeologiai Értesítő*, 1892. évfolyam 235. 1891. évf. 173. és 1895. évf. 362—365. lap.

2) *Istánfi*: *Historiarum de rebus Ungaricis libri 34.* Coloniae. 1622. 317. lap.

3) *Reizner J.* id. m., Oklevéltár XVIII. XIX. sz. a.

4) 1404 körül Kassa vidékén egy ló ára 50 arany forint volt. (Katona: *Historia critica* XI. 395. l.)

5) *Hatvani M.*: Brüsszeli okmánytár. Pest, 1859. IV. k. 310. lap.

lajtsromból is kiderül¹⁾. Itt hol Szeged összes lakossága névszerint van felsorolva, *Csordás* vezetékneven 7-et találunk. A vezetékneveket, abban az időben, foglalkozás után nyerték az illetők. A sok Csordás név tehát számos csordára enged következtetni.

Ugyanazott lajtsromban 131 juhos gazda is szerepel, ami a juh-tenyésztésnek rendkívüli elterjedtségét mutatja. A juhos gazdák juhainak száma ugyan nincs följegyezve, de hogy mily rengeteg mennyiség lehetett az, Szulejmannak, a mohácsi vész után a török sereg visszavonulásáról vezetett naplójában előforduló följegyzésből is megítélhetjük. E szerint 1526. évi szept. 28-án Szegeden a hadizsákmányból Ibrahim pasának 50,000, Iszkender cselebi pasá defterdárnak pedig 20,000 drb juh esett osztaléknak. A naplóban különben kiemelve van, hogy „a sereg listben, húzában, apában és egyéb dicsében teljességgel elmerült”²⁾.

A lötenyésztés nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg első helynek minősítette Szegedet, mint ahol egyúttal nemcsak sok, hanem egyszersmind nemes fajlokat is bőséggel lehetett találni. Felettebb jellemző e tekintetben Zákány István szegedi főbírónak 1542. évi október 16-án Fráter György nagyváradai püspökhöz intézett azon jelentése, hogy Tóth Mihály volt főbíró lovat 1000 kő árán vette meg³⁾. Ez legalább is tiszta arabs faj lehetett.

A már emlegetett 1522. évi egyházi tizedlajstrom, melyben a város polgárainak a bási püspök része természetben vagy készpénzben megadott tizedjárandósága van felsorolva, a mohácsi vész előtti termelési és gazdálkodási viszonyok tekintetében végtelen becsű.

A tized tekintetében Mátyás 1481. évi 1-ső törvénye akként rendelkezett, hogy a gabonatermüektől, bortól, báránytól s méhrajtól az egyházi tized külön-külön megadandó. A szőlős, vagy juhos gazdák sem természetben, sem pénzüll semmi tizedet sem fizettek, talán azért, mert gabonatermeléssel nem foglalkoztak.

¹⁾ Id. m. Oklevéltár LXI. sz. E rendkívüli becsű tizedjegyzékben a juhok száma nem szerepel, mert a dézmabárányokat nem vették számba. Egyébként érdekes az is, hogy a városnak *Kun-, Szántó-, Szent-Demeter-, Nagy-, Sőhordó-, Bondi-, vagy Szondi-Müves-, Angyal-, Szentlélek-*, nevű utcáiban nem laktak juhos gazdák. A juhos gazdák az utcák szerint következőkép oszoltak meg: a várbán 2, kislátránban 2, gömböcz és árokháthban 1—1, Balog-utczában 13, szentháromságban 3, kőégetőben 6, predikátorban 3, Felső- vagy Felső-utczában 4, csősz-utczában 7, Tóth-utczában 8, Liza- vagy Tisza-utczában 12, a két varga-utczában 9, a budaiban 6. a kerek- és madarászban 10—10, hajnal- és szt. György-utczában 3—3, a szt. Miklós-utczában 4 juhos gazda lakott.

²⁾ *Nádasdy Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest 1846. 29—30. lap.

³⁾ *Oklevéltár* LXXV. sz. a.

A gabona termése után adott tized kétféle volt, természetbeli vagy pénzbeli. A tizedadás kötelezettségére 1522-ben összeirt 1549 családfő közül 139-en adtak terménybeli tizedet; 1196 polgár pedig készpénzzel adózott, fejenként 6 dr kereszténységi pénzt (summa christianitatis) fizetve, mely által az illetők egyúttal kereszténységüket, az egyházhoz való tartozóságukat igazolták.

A kereszténységi pénz, a szegedi tizedlajstromban egy-két esetben 5 vagy 4 denárral van felszámolva. Másutt az országban, csak a zsellérek és a birtok nélküli munkások fizettek kereszténységi pénzt, mivel ezeknek semmi termésük sem volt. Szegeden azonban ilyesmire gondolni sem lehet, mert a *földközösség* rendszerénél fogva minden polgárnak és lakosnak a városi közbirtok használatához kétségtelen joga volt. Akik Szegeden 6 dr kereszténységi pénzt fizettek, azok zsellérek annál kevésbé lehettek, mivel az összeírási lajstrom adatainak egybevetése után a zsellérek ilyen nagy száma: 1196 családfő, merőben lehetetlen. De figyelemre méltatva azt, hogy a keresztény-pénzzel adózók közt ott szerepel a *város törvénybírája is* (a főbíró egyúttal a vár alkapitánya is volt), a ki aligha lehetett zsellér s ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy a keresztény-pénz-fizetésére kötelezettek közül, szegénység címén csak 16-nak engedték el a tartozását (az elengedett 95 dr, egyenkint 6 denárral, 16 családfőre utal), úgy arra a meggyőződésre jutunk, hogy a keresztény-pénzt fizető 1196 családfő tulajdonképp azt a *polgárságot (cíves)* képezte, mely a hivatásos *nagygazdától (hospites)* különbözőleg azokból állt, kik *ipart és kereskedést folytatva* vagy *más élethivatást* töltve be, a *városi közbirtokból* csak annyit műveltek, amennyire a maguk *házi szükségletének* ellátása tekintetéből igényük volt, illetőleg amennyi a *földközösség* alapján az időszakonként váltakozva művelés alá vont forgóból vagy dülöböl minden egyes polgárra egyformán és egyenlőn, hányadul és osztályrészüln jutott.

Ezen polgárokkal szemben állottak a hivatásos *nagygazdák*, a 138 nagygazda, kik a tizedet természetben és különféle mérvben, természetmennyük mennyisége szerint (a tized mennyisége többnyire fölül van $2\frac{1}{2}$ keresztlen, sőt néha $2\frac{1}{2}$ képerre is rúg) adták. Ezek voltak a *tanyás-gazdák*, vagyis a régi *hospes-ek* jogutódai, kik még ez időben is mint hospites említetnek az oklevelekben.

Hosszas vizsgálatok és egybevetések után sikerült kifürkészni azt is, hogy mennyi volt azon *földbirtok-hányad*, az az *egység*, amennyivel a kereszténység-pénzt fizető 1196 polgár a *közbirtokból* haszonvételek részeseült. Semmi kétség többé afelől, hogy ez időben Szegeden *egy holdat* tett. Ennek próbája és bizonyítéka két irányban is kínálkozik. Nevezetesen: egy családnak egész évi szükséglete mintegy 7 köböl gabonára tized,

azaz 14 kereszt buzára; egy hold föld (1200 □-öles, vagyis $\frac{1}{2}$ köblös föld) átlagos termése 16 kereszt (22 kévájével számítva) buza. Tehát a családfők normális szükséglete *egy.egy hold föld* művelése és termése által ki volt elégítve. Másrésről a 6 den. kereszténységi pénz teljesen egybevág a természetbeli tizedek értékével, illetőleg az egy hold termése után (16 kereszt után $1\frac{1}{2}$ kereszt) megadott természetbeli tized értékével. Ennek kulcsát a tizedlajstrom végén levő összesítésben találjuk meg, hol a 139 nagygazdától beszedett 65 kepe (egy kepe a buzánál 5 keresztet, árpánál 7-et számítva, mint amennyit egy vendégoldalas jármás szekérre ma is felrakni szokás s mint amely számmal a kereszt-sorokat általában még ma is rakják, bár a *kepe* elnevezés ma már egészen szokatlan). $1\frac{1}{2}$ kereszt és $\frac{1}{2}$ kéve gabona, vagyis keresztekre átszámítva, 314 kereszt gabona összesen 12 frt 10 dron adatván el, egy kereszt gabona egységi értéke $3\frac{8}{10}$, vagyis nem egészen 4 den.-ban áll elő. Így az 1 hold termése után (16 kereszt után $1\frac{1}{2}$ kereszt) esedékes pénzbeli megváltás épen 6 denárt, vagyis a kereszténységi pénzül felszámolt egységi összeget adja. E szerint a kereszténységi pénz a különben egy hold után esedékes terménybeli tizedet helyettesíti.

A tizedlajstromok tüzetes egybevetése után tehát azt találjuk, hogy a *polgárok (cives)* kik *földközösségben* élve, csak a házi szükségleteik fedezésére szolgáló termény előállítására törekedtek és a földeket tehát nem gazdálkodásképen művelték, ezek a terménybeli tized helyett egyformán 6 den. kereszténységi pénzt fizettek dézsmául, mi 1 hold föld tizedváltásának felel meg. E szerint a polgárok évenként csak 1196 hold földet művelték, amelyen mintegy 19,136 kereszt, vagyis 8568 köből buza termett, mely által a házi, illetőleg helyi szükséglet teljesen fedezve volt.

Ellenben a tulajdonképeni *gazdák* (139-en), a régi *hospes-ek* jogutódai, kik *tanyagazdálkodást* üztek, termésük eredményéhez képest a dézsmát kizárólag természetben adták. Ezekből összesen 65 kepe $1\frac{1}{2}$ kereszt és $\frac{1}{2}$ kéve szedetvén be tizedül, ez 650 kepe, 14 kereszt és 5 kéve terméseredménynek felel meg. Ehez adva a főbíró és helyettes várkapitány elengedett $2\frac{1}{2}$ kepe tizedének megfelelő 25 kepe termését, az összes termés 675 kepe s 15 kereszt, vagyis 3390 kereszt, illetőleg 1695 köből buza volt.

Ez képezte egyúttal Szeged termelésének feleslegét, mi abban az időben elég tekintélyes mennyiséget képviselt s a szegedi piac jelentőségét is emelte. Az árpa és a zabfélék terméseredménye, legalább ez évben, alig érdemel említést; a dézsmá alá vetett kaszálók mennyisége sem tett ki többet 195 holdnál.

• Mindazonáltal *Tomory Pál* érseknek 1522. évi szegedi összes gabona

dézsmbeli nyers bevételei, ide számítva a városhoz tartozó *Bánfalva Tápé* és *Szt.-Mihály* helységeket is, 97 frt 57 dénárt tettek, az elengedések és költségek levonásával azonban tisztán 70 frt 20 drt hajtottak.

A török hódoltság idejéből a szegedi gazdasági viszonyokra nézve úgyszólván semmi tájékoztatónak sem maradt. Az ismeretes török kincstári defterekben ugyan, némely vidékre nézve, igen érdekes adatok rejlenek, különösen a földbérre (tapu), a török katonaság hűbéres földjeinek (tímár) jövedelmeire, a juh-adóra, a gabona- és árpátizedre nézve stb.; de különleges szegedi adatok, melyekből az itteni gazdálkodási viszonyokat és a termelés mérvét megítélni lehetne nem léteznek, holott más falvaknak termése az utolsó kereszt buzáig följegyezve maradt. Még azt sem tudjuk biztosan, hogy az 1549. évi *gyümölcsvám-kép* Szegeden beszedett 78 akce jövedelem¹⁾, valamint a csekély méhkas-tized is²⁾, kizárólag a szegediektől, vagy egyúttal a vidékiek behozatala után lett-e beszedve?

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a földművelés és állattenyésztés nagy hanyatlásnak indult s a megrendült közbiztonsági viszonyok, hadjáratok, táborok átvonulásai, a kegyetlenkedések és más csapások következtében a szegedi szállások egymásután elpusztultak, úgy — hogy 1687-ben, midőn a *lotharingiai herceg* a *mohácsi* győzelem után a Duna-Tiszaközi pusztákon át Szegedre jött, kietlen pusztán, ős vadonon át ért Szegedre s útjában egyetlen fára vagy tanyára sem akadt, csak imitt-amott egy-egy pásztor-kunyhóra.

A város visszavétele után is egyelőre csak a város körül elterülő *fekete földeket* vették nagyobb mérvű művelés alá. A lakosságnak már olykor-olykor jelentékeny gabonakészlete is volt s a többi közt 1695. évben a hadsereget nagy szorultságában 2035 martonosi köből zabbal, 1250 szekér szénával s később még 500 köből gabonával segítette fel³⁾.

A művelés és szorgalom ezután mind nagyobb terjedelmet ölelt fel, bár egyéni tulajdonról a még mindig fennálló *földközösségnél* fogva szó sem volt⁴⁾. Bizonyos használati évek elteltével újabb dülöket

¹⁾ Magyarországi törökincstári defterek. Budapest, 1886. I. köt. 65. lap. — 60 akce egy magyar arany értéket képviselt.

²⁾ U. o. A *méhészet* utóbb nagyobb lendületet nyert. 1658-ban Kőrös város előljárósága egyedül Szegedi Varga Tamástól 104 pint mézet vásárolt 46 denárjával, összesen 47 frt 84 drt fizetvén. (Okmánytár a hódoltság történetéhez. Pest, 1863. I. k. 220. lap.)

³⁾ Lásd munkám I. köt. A hadjáratok nyomorai, úgy: „Küzdelem a város jogaiért“ című fejezeteket. 183—196. és 270—325. l.

⁴⁾ *Tagányi Károly*: A földközösség története Magyarországon. Budapest, 1894. 11—14. lap. Külön lenyomat a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1895. évi folyamából.

vettek művelés alá, az elhagyott területek pedig pinhentek. Az új dűlöt annyi részre osztották fel, ahány gazda illetőleg lakos volt. Az egyes birtokrészletek sorshúzás ügynevezett *nyíl* útján lettek kiosztva¹⁾. Sajátos azonban, hogy az egyes birtokrészleteket elkülönítő *borozdákat sarlóalakra, a hold formájára* húzták. Az *öthalmi* és *dorosmai* dűlőkben az egyenlő nagyságú birtoktestek ezen hajlott, holdszerű alakja maig fennmaradt.

A *földközösségen* alapuló ezen gazdálkodási rendszer különben általános volt s Szegeden még az 1715 évi nov. 15-én is érvényben volt, amidőn Csongrád megye adóösszeirő küldöttsége itt megjelenve, ezt külön is megjegyezte, kiemelvén, hogy a jobb minőségű földeket *osztatlanul*, három vetésforgóban művelik, a harmadik esztendőben pedig ugarnak hagyják. A küldöttség a város bevallása alapján különben azt is megállapította, hogy a földek középminőségű termést adnak, az őszi ötszörös, a tavaszi vetés pedig négyszeres magot ad. A kaszálókon egy-kaszányi területen egy középminőségű szekér szénát vágnek, de a kaszálók elégtelenségénél fogva a lakosok a *török területen* kénytelenek kaszálókat bérelni. Legelő azonban bőven van.²⁾

Ugyanezen időszakról különben a terméseredményt s a jószág-létszámot is ismerjük. Az 1719. évi adókimutatási lajstrom szerint a város területén volt: 756 ökör (540 alsóvároson, 216 felsőn), 330 ló (258 av., 72 fv.), 802 tehén (480 av., 322 fv.), 618 tinó (312 av., 306 fv.), 200 ártány (104 av., 96 fv.), 1874 juh (1315 av., 559 fv.), 19 méhkas (46 av., 3 fv.). Termett pedig: 6056 köből búza (4479 av., 1577 fv.), 1139 köből árpa (754 av., 385 fv.), 309 köből zab (224 av., 65 fv.), 252 köből köles és kukoricza (132 av., 120 fv.). Az egész város területén volt *9 pálinkafőző kazán* és *5 borsutu*.³⁾

A következő évről való feljegyzés szerint a város 232 polgára használt $1733\frac{1}{3}$ köblös földet (ugyanennyi kataszt. hold) 385 kaszányi rétet, $430\frac{1}{2}$ kapa szőlőt (egy kapa 100 út, vagyis 400 □-öl), továbbá 130 zsellér használt $22\frac{1}{2}$ köblös szántóföldet, 64 kaszányi rétet, 150 kapa szőlőt, továbbá 25 határőrségi katona használt $22\frac{1}{2}$ köblös szántóföldet, 23 kasza rétet, 34 kapa szőlőt; végül: 27 idegen használt 13 kasza rétet és 8 kapa szőlőt. E szerint mindössze 395 birtokos művelt:

1) Innen nevezik Szegeden még ma is a *kaszálásra* bérbeadni szokott egyes területeket *nyilasoknak*.

2) Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1715. évi lajstromozatlan iratok közt.

3) U. o. számvevőségi levéltár, az illető év számadásai közt. A felsorolt jószág-létszám igen különbözőleg oszlott el. Így például Dékány Péter tanácsnok 1720. évi ápr. 27-én kelt végrendeletében 60 drb lóról, 1 csikós kancza-lóról, 1 borjas tehén-ről, 10 ökörrel és 8 drb jármás ökörrel intézkedett. (Lásd 1723. évi tjkv. 208 lap).

1773^{1/3} katasztr. hold szántóföldet, 485 hold kaszálót és 155 hold szőlőföldet.¹⁾

A fejlődő viszonyoknál, a népesség szaporodásánál és különösen a közbiztonsági állapotok javulásánál fogva a foglalások és megszállások lassankint a távolabb eső területekre, a pusztákra is kiterjedtek, hol ez időben új *szállások* is keletkeztek, melyek már némi tekintetben az egyéni birtok, a magántulajdon jellegét öltötték fel. De az elidegenítések egyelőre korlátolva voltak. Így például a barátok 1526-ban *Seregélyes* szállásukat a szegedi élelmezési főnököknek (Proviantverwalter) akarták eladni. A tanács ez ellen tiltakozott és vizsgálatot tartva, a barátoknak egyéb javait, nevezetesen a „*Kövágótelek*” és a *Dohár István*-féle kétes birtokok jogát is kifogásolta²⁾. Még 1743. évi április 24-én is a tanács azon statutumot hozta, hogy „akinek a nemes magistrátus teleket vagy valami földet ad, ne legyen szabad nekie *pénzen eladni*, hanem visszaadja a nemes városnak, ha nem szükséges nekie, avagy lakóul innen elmegyen³⁾).

Az örök tulajdonú *szállások* mindenfelé ekkor keletkeztek s ezek birtoklási viszonya lassankint áthatott a földközösségi birtokok természetére is. Így 1620-ban már *Csorván* is több szállás volt, melynek népe a kún puszták iránt folyt küzdelemben a halasiak betörése elől menekülni volt kénytelen. 1731-ben *Zákányban*, a dorosmai határszélen már 56 szállás volt, melyeket Orczy a kunokhoz kívánt csatolni⁴⁾.

A *megszállásokra* a tanács adott esetről-esetre engedélyt. 1720-ban Kara Ferencz és Simon Mihály gazdáknak megengedték, hogy *Karateleken* levő szállásaikat továbbra is megtarthassák⁵⁾. 1726-ban *Soványfa* (seu *Sárkánytelek*, alias etiam *Gelling szállása*), osztatott ki⁶⁾. 1727. évi aug. 23-án a piarista atyák a „*háromszáji kútnál*” kaptak egy telket örök tulajdonul, 1728. évi márczius 13-án Móra Ferencznek, Hódy Istvánnak és Vass Jánosnak adott a tanács „szabadságot”, hogy „*Kere-*

1) *Acsády Ignác*: Magyar gazdasági élet 1720-ban. (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. Budapest, 1894. 57. lap.)

2) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1726. év 200. és 223. lap. A barátok gyakran kaptak szállásföldeket *gazdálkodásra*, melyeket azután eladogattak. Így már 1676-ban Móra Balázs főbíró, Szántó István, Danyi Tamás, Baka Albert és Csókási István esküdtek, valamint a „*felső és alsóvárosi török urak engedélyével*” régi szállásukat a *Szatymaz* alatt levő „*tápei állással*” cserélték el. Ezt ismét 1696-ban két malomrészszel együtt 308 frtért Szegedi István Ferdinánd jegyzőnek adták el, hogy a Havi Boldogasszony oltárát kijavíthassák. (Szeged v. titk. levéltára 79. sz. a.)

3) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve 1743. év 178 lap.

4) Lásd munkám I. köt. 298. s köv. lap. Harcz a földbirtokért című fejezetet.

5) Szeged v. közigazgatási levéltárában. 1822. évi lajstromozatlan iratok.

6) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve, 1726. évf. 205. lap.

selben“ proportionate competens helyet szállásnak foglalhassanak¹⁾, 1729. évi szept. 7-én Bite János és Böresök István nyertek engedélyt *Mórahalm*a megszállására²⁾. 1730. évi aug. 8-án *Őszeszéken* egy kaszáló-
nak birtokbavételére Nagy Pál tanácsnok és helyettes főbíró kapott enge-
délyt; aug. 26-án pedig Imre Antal és Bársony Pál nyertek jogot,
hogy a „*Szotyák kútja*“ nevű kaszálót elfoglalhassák, hol különben
már Kiss Ferencznek, Miller Jánosnak és Puskás Imrének is voltak
szállásaik. Ugyanez évi szept. 16-án Faragó Mártonnak, Csúri Mihálynak
és Királyi Demeternek engedték meg, hogy a „*Telek*“ nevű kaszálót
megszállhassák³⁾. 1731. évi febr. 17. és 23-án a tanács Czvility, más-
kép Szabó Mihálynak, Radnai János és Nagypál Istvánnak a *pálosi*
határszélen, továbbá Tömösvári András és Dejanovics János tanácsno-
koknak pedig *Zákányban* adott szállásoknak való területeket. Ugyanez
évi márcz. 3-án kelt engedéllyel fogva *Siskóhalmán* (a Szabadkának és
Ládatónak vezető út keresztesésénél) Nagygeczy István és Csizmadia
Benedek alapítottak szállásokat. De még ugyanezen hó 6-án Podhradszky
György főbírónak is megengedték, hogy *Sárkánytelek* egy harmadát
megszállhassa, Fazekas Ferencz tanácsbéli pedig *Soványfáját* elfoglal-
hassa. Május 18-án ismét Bába András a „*Kerekes homokján*“ 1733. évi
júniusban pedig *Csorván* és *Feketehalom* körül kaptak többen birtok-
foglalási engedélyeket⁴⁾. Az alsójárás egy részét meg a *Négyökrü*-család
szállta meg s róluk nevezték el a birtokba vett területet⁵⁾.

Igy népesült be lassankint a kietlen pusztá. A város szívesen osztogatta a földeket már azért is, hogy a közvagyonosodást előmozdítsa és az adóalapot növelje. Mária-Terézia uralkodása kezdetén az alsótanyán már 72, a felsőn pedig 65 nagyobb szállás létezett⁶⁾, melyek utóbb osztályok és elidegenítések által még inkább szaporodtak.

Lassankint azonban az *ingyenfoglalások* megszűntek s a közbirtokból már csak „*illő áron*“ lehetett venni. Az örökeldés *legrégibb* esete 1725-ből ismeretes. Ekkor a Kónya-család a *Bódótelek* felét 15 frton vásárolta meg⁷⁾.

Utóbb különösen *szőlők telepítésére* a sivány homokföldeket közárveréseken adták el, mind nagyobb tömegekben. Ily kiosztások még

1) Szeged v. tanácsi jkve 1728. évf. 456. lap.

2) U. o. 1729. évf. 539. lap.

3) U. o. II. köt. 7—11. lap.

4) Szeged v. tanácsi jkve. 1731. év. 30., 32., 34., 35., 52. lap és 1733. év 193. lap.

5) U. o. 1739. év 445. lap.

6) Kaltschmidt Ábrahám térképe 1747-ből.

7) Szeged v. tanácsi jkve. 1725. év 151 lap.

a jelen század második negyedében is történtek s ezek vételár részlete fejében még 1847—48-ban is a pénztárba 7619 frt 24 kr folyt be. Ugyanezen időben a *közlegelők* hasznosítása ügyében felmerült különféle tervek során a választott község Petrovits István tanácsnoknak 1845-ben tett azon javaslatával is foglalkozott, hogy a járások egy-egy része *helységek telepítésére* osztassék ki.

Ily úton az egykoron teljesen *közbirtokot* képezett 138,946²³⁸/₁₆₀₀ holdnyi határterületből, az 1850. év végén *magánbirtokká*, vagyis egyesek tulajdonává 75,069¹²²⁰/₁₆₀₀ hold vált s így a város további *közbirtokkául* még 63,876⁶¹⁸/₁₆₀₀ hold terület maradt meg¹⁾.

A szállások szaporodása s az egyéni birtokviszonyok fentebb előadott kifejlése óta a szorgalom mind fokozottabb mérvben nyilvánkozott s így a lakosság termelése és az állattenyésztés is nagy arányokban növekedett. Szeged termelését évről-évre ismerjük és kimutathatjuk, mert az egyházi tized beszédese alkalmából a termelést pontosan számba vették. Így például az 1723. évben dézsmakép beszédtek, a felsővároson 263¹/₄ köből búzát, 80 köből árpát, 10 köből zabot; palánkból 49¹/₂ köből búzát; az alsóvárosról 750 köből búzát, 152¹/₂ köből árpát²⁾. E szerint az egész évi terméseredmény összesen 11,695¹/₂ köből búza, 2370 köből árpa és 100 köből zab volt, nem számítva a szegénység termését is, kik a tized megadásánál hátralékban maradtak³⁾.

A dézsmaeredményeket a legpontosabb adatoknak tekinthetjük, mert a beszédés küldöttségileg történt s az eltitkolás szigorú következményekkel járt⁴⁾. Ezenkívül a dézsmaeredésből folyólag a városnak

1) A város határterületének *első térképét* 1747. évben Kaltschmidt Ábrahám készítette 152 frt 97¹/₂ drért. (Lásd 1746—47. évi számadás 162. t. sz. a.) A *határ részletes felmérését* József császár alatt, Balla Antal hirneves mérnök eszközölte. E munkát 20 ezer forintnál többbe került. (Lásd: *Dugonics András* följegyzései. Budapest, 1883. 24. lap. *Endrődy S.*: *Dugonics András*. Budapest, 1881. 66. lap.) Az igen becses és a részletekre is kiterjedő nagy átnézeti térkép első példánya, melyen az egykorú viseletek és a város képe is fel volt tüntetve, sajnos, elveszett. A Balla-féle felmérés alapján készült a *legrégibb telekkönyv*. A második általános és részletes felmérést, a város által végrehajtott *háromszögelés* alapján a hatóság már 1834-ben elrendelte. A munkálatot 1836-ban 7¹/₂ kr. holdankinti egységes ár mellett Giba Antal mérnök hajtotta végre, ki 1842-ben fejezte be munkáját s összes járandóságai 21,000 frtra rugtak. Ezután az *új telekkönyvet* 1845-ben 800 frtért Német János mérnök készítette el. A *hiteltelekkönyvi* munkálatok, illetőleg *helyszínelések* 1869-ben indultak meg.

2) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1724. év. 20. s köv. lap.

3) Ekkor a dézsma búzát pozsonyi mérőnkint 20 kr-ával a szegedi „*profont-verwaller*“ vette meg.

4) Szeged v. tanácsi jegyzőkönyve. 1727. év 420. l.

is voltak hasznai s így a beszédnél lehetőleg szigorral jártak el.¹⁾ De később az egyházi tized aránylagos kirovások útján, *kétségben* lett beszédve. A kirovás azonban nem egyförmán, nem is a termények után, hanem *holdankint* lett kivetve s néha nem is az összes művelés alatt álló földekre, hanem csak egyes határrészletekre. Azért is a termés eredményének kiszámítása végtelen nehézkes és mégsem biztos. Mindazáltal közöljük itt az 1812 évi dézsma-jegyzéket, megemlítve, hogy a valódi termés jóval többre rugott. Felvétellett ugyanis 35,003 kereszt buza (palánkhoz tartozva 3545, felsővároson 15,768, alsóvároshoz 15,590 kereszt), 4295 rudas árpa (pal. 410, fv. 2356, av. 1529), 1633 rudas zab (pal. 57, fv. 1188, av. 388); *dohánnyal* beültetett terület volt 203⁵/₈ hold²⁾.

Mint új termelési cikk, a *dohány* fordul elő, melyet a szegediek már az 1719. év óta termesztettek. 1737. óta mind nagyobb arányokban terjedt. Sőt 1770., illetőleg 1781. óta nagy kiviteli cikket is képezett. Mióta a város a *szőreghi uradalmat* a kincstártól zálogba vette s a *szőreghi, szentiványi* és *rábéi* határban a *szegedi kertészek* mint kiválóan ügyes és szorgalmas *dohányművelők* alkalmaztattak, a dohánytermelés *Torontálmegyében* is mindenfelé elterjedt. Itt és a vidéken termelt óriási mennyiségű dohányt Szegeden váltották be s „*szegedi dohány*“ név alatt került a kereskedésbe³⁾. A dohány termelése körül a szegediek ügyessége oly nagy hirre vergődött, hogy

¹⁾ Az *egyházi tizednek* természetben való *összeírása*, illetőleg a termés eredményéhez képest való *kivetése* 1774-ig tartott. Ekkor a dézsmaszedési jog *bérbéradatván* s a kezelés ezen rendszere 1795-ig tartott. Az udvari kamara utóbb megengedte, hogy ámbár az esztergomi érseknek fizetendő *dézsma váltás* csak 800 firt tesz, a csanádi püspöknek egyezségileg járó *dézsma váltás* sem rug többre 1200 firtnál, mindazonáltal a városi tár segedelmére, az adózó népre való aránylagos felosztás szerint 3016 firtig terjedő *tizedváltást* lehet beszédni. E járandóság 1829-ig csak a szállási földekre és a szőlőkre lett kiróva. Lántzy József királyi biztos azonban elrendelte, hogy ezentúl a *fekete földek tulajdonosai* is kirovás alá vonassanak. A püspöknek járó tizedre nézve a tanács gróf Nádasdy Lászlóval az 1719—26. évekre terjedőleg egyezett ki 1200 firtban, 20 akó szegedi bor, 20 köből búza, ugyanennyi árpa s 1 hajó széna megadásában, (Lásd: 1752. évi tanácsi jkv. 187. és 1726. évi 243. lap.) Utóbb a város a püspöki tizedet megtagadta, úgy hogy a váltásösszeg már 4000 firta rugott, mit azután felsőbb parancsra kifizettek. (Lásd: 1731. év tanácsi jkv. 26. és 93. lap.)

²⁾ Ezen termés után egyházi tizedül kirovatott: a búza keresztje után 3 kr., árpa s zab rudasa után 1—1 kr., a bor akója után 4 kr., dohány holdja után 24 kr., lgy dézsma illetékképp összesen befolyt: búzától 1750 firt 9 kr., árpától 71 firt 35 kr., zabtól 27 firt 13 kr., bortól 1956 firt 12 kr., dohánytól 32 firt, együttesen 3886 firt 26 kr. (Lásd: Szeged v. közig. levéltárában dézsma cím alatt kezelt külön csomagban.)

³⁾ Lásd: Csongrád vármegyének bővebb ismertetése. (Tud. Gyűjtem. 1817. év. 8 köt. 78. l.)

Torontálmegye távolabbi vidékeire is vetélkedve szerződtek s telepítették őket. Délmagyarországnak a szegedi gyarmatok által keletkezett magyar lakossága különösen ezen okból települt át¹⁾.

A *szőreghi uradalom* zálogos birtoklása különben úgy a városnak, mint egyúttal a polgárok jólétének és vagyonosodásának kútforrása lett. A düstermésű földekről nem győzték a *hajók* a rengeteg mennyiségű gabonát szállítani s ezen időben Szeged volt *Délmagyarország* legelső, *legnagyobb gabonapiacza*.

A nagymérvű termelés különben az állattenyésztésre is kihatott, melynek állapotáról s létszámáról az 1799. évet illetőleg Vedres²⁾ a következőket jegyezte fel:

Lassan mendegélek volt nagyságom után,
 Boldog üdöt várok a békeesség útján;
 Százezer *birkáim* földemen legelnek,
 Melyek fő helyt nálam csakugyan most nyerneek.
 Fürtös *juhaimnak* számát elfogyasztván
 Vágyok kondor s vékonyabb szőrre, több árt kapván.
 Négyezer *ökreim* igás jármam húzzák,
 Majd annyi *lovaim* az országot futják;
 Amazt nevelém fel *tizenkét* barmokban,
 Osztám *hét csordákra* föl s alsó határban,
 Emez tenyészetét szűk *esztendők* folyta
 Igen megcsüggeszté; *hat ménesre* húzta.
Három tehéncsorda ki jár lakhelyembül,
 Mely bő *tejjel* szolgál piczra tölgyébül.
Csürhéim kevesek, bent csak *kettő* száma,
 Odakint *háromra* megy *nyájam* tanyája.

E szerint háromnegyed század alatt az 1719. létszámhoz képest Szegeden a *ló-, tehén- és ökör-állomány* *megháromszorosodott*, a *juhok* száma pedig a régi állomány *hatvanszorosát* érte el. De emellett a fajok minősége tekintetéből is nagy volt a haladás. A kedvelt és különösen subára alkalmas hosszúszőrű „*magyar juhok*“ helyett a finomabb gyapjút adó *német* vagy máskép „*bürge juhok*“ honosodtak meg. E faj az alföldön úgyszólván a szegedi gazdák útján terjedt el mindenfelé, még a nagy uradalmakban is. A többi közt *Szekeres Mihály* szegedi főügyésznek már 1780-ban a szomszédos *algyői* uradalmi területen 500 darab juha legelészett³⁾.

¹⁾ Reizner: Szeged és Délmagyarország. Szeged, 1895. 11—15. lap. 1793-ban Szegedről 40 *hajó dohányt* (mindegyiken 250 mázsa rakomány) szállítottak *Trieszt* felé *Károlyvárosig*. Lásd: *Magyar Hírmondó* 1794. évf. II. rész. 276. lap.

²⁾ *Vedres István*. Szeged városa megnagyobbított tanácsháza. Pest, 1799.

³⁾ Reizner J.: A mindszentalgyői uradalom történetéből. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. Budapest, 1895. 337. lap.

A tanyai gazdálkodás terjedésével a termelés mind tovább fokozódott, utóbb azonban már csak a *rozsnál*¹⁾ s még inkább a *kukoriczánál* jelentkezett emelkedés. Ellenben új termelési cikkek lettek: a *burgonya*, mely a homokon nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is kitünő terménynek bizonyult, továbbá a *paprika*, melyet csak a múlt század közepétől fogva termeltek²⁾ s jóideig csakis a helyi szükséglet kielégítésére szolgált; de egy félszázad óta az ország különböző részeibe elterjedve, nevezetes kiviteli cikké vált.

Különben közöljük az 1847. évi termés eredményét is, mely az előző évek inséges viszonyainál és a nagy drágaságnál fogva a jövőre való gondolkodás tekintetéből szigorú és pontos felvételeken alapult. Ekkor termelt: 13,337 mérő tiszta búza, 41,237 mérő kétszeres és rozs, 7863 m. árpa, 6357 m. zab, 3823 m. köles, 50,126 m. kukoricza, 10,555 m. burgonya, 5,864 m. bab, 178 m. borsó és 60 m. lencse. Ebből *vetésre* igényeltetett 5344 m. búza, 16,033 m. rozs, 1781 m. árpa, 2362 m. zab, 318 m. köles, 1781 m. kukoricza, 3267 m. burgonya, 890 m. bab, 15 m. borsó és 10 mérő lencse.

Ugyanezen évben az adóztatás alapjául összeírt jószág-létszám a következő volt: 4866 hámos ló, 717 méneses ló, 4626 jármos ökör, 2901 tehén, 1433 harmadfű tinó, 61,460 juh, 1651 sertés és 17 kecske.

Az 1850. évi országos népszámlálás alkalmával pedig a város területén volt: 165 mén, 2457 kancza, 3054 herélt összesen 6715 ló, 530 csikó, 361 öszvér és szamár, 7951 ökör és bika, 5655 tehén és 58,747 juh. A juhok *legelődíjának emelése* és a *gyapjúárak hanyatlása* tehát a *juhállomány fogyatkozását* idézte elő. Különben nem lehetetlen az sem, hogy a nagy különbözőzet eltitkolásokból ered.

Az 1857. évi országos népszámlálás alkalmával Szeged jószág-létszáma a következő volt: 7738 drb ló, 13,903 drb szarvasmarha, 67,425 drb juh, 26,970 drb sertés. Ha e jószáglétszámot az akkor művelés alatt álló földekkel arányosítjuk, úgy minden 20 hold szántóföldre jutott 3 ló, 6 szarvasmarha és 28 juh. Ha pedig az egész határterülettel arányosítjuk, úgy minden 20 holdra jutott 1¹/₂ ló, 3 szarvasmarha és 14 drb juh³⁾.

Nagy gazdasági átalakulásokat idézett elő a *Tiszaszabályozás* és

¹⁾ A rozs a homokon általában igen gazdag termést adott s még szalmája is nagybecsű volt. A rozs szála néha a 7 láb 3 hüv. hosszúságot is elérte. Lásd: Hadi és más nevezetes történetek. Bécs, 1791. IV. szak. 757. lap.

²⁾ Ekkor is még csak a nép használta. A paprika elterjedésének régebbi nyomait nem ismerjük. Lásd: *Hangay Oktáv*: A paprikáról. Székesfehérvár, 1887.

³⁾ Budapesti Hírlap 1858. évf. 113. sz.

a kiöntések területeinek *ármentesítései*. Mert nemcsak a termelés mérve öltött óriási arányokat, nemcsak a *repczetermelés* nyert nagyobb lendületet, hanem egyúttal egy új gazdálkodási rendszer, a bérlőgazdálkodás is ekkor honosodott meg nagyobb mérvben.

Már a *tápei* és *algyői* töltéseknek 1837-ben történt egybekapcsolása, illetőleg a *baktó ármentesítése* alkalmával a gazdaközönség egy része bérletekbe bocsájtkozott. Később a *hattyas-ballagítói*¹⁾, majd a *tápei* és *újszegedi*, legutóbb pedig a *marostői* területek²⁾ ármentesültek. A dús termésű iszapolt területeket apró, 5—10 holdas részletekben adták ki s így a bérlésekre a birtoktalan szegényebb néposztálynak is alkalmat adtak. Utóbb a bérlők száma igen felszaporodott s bérletek útján vélte a szerencsét feltalálni sok olyan is, ki gazdálkodással azelőtt sohasem foglalkozott. Némelyek vagyont is szereztek ezenkép, mások pedig vagyonukat veszítették, különösen a hattyas-ballagítói bérlők Fotty vállalata idejében, mikor a fakadó vizek a buja terméseket mindenkor megsemmisítették.

De azért a bérletek után nyilvánult lázas érdeklődést kielégíteni sohasem lehetett s mind sürűbben nyilvánult az óhaj, hogy a távol eső homokpuszták jobbminőségű földeit is osszák fel és adják bérbe.

A terjedelmes *közlegelőket* a *tanyai gazdák* ugyanis majdnem ingyen használták. Szedtek ugyan némi legelődíjakat is, nevezetesen a földdel nem bíró juhos gazdák minden birka után 6 kr. legelődíjat tartoztak fizetni³⁾. *Klauzál Gábor* indítványára hosszas küzdelem után 1835-ben a választott község elrendelte, hogy a juhok után általában legelődíj szedessék. De azért e czímen a város jövedelme még 1847-ben sem tett többet 343 frt 48 krnál.

A közóhaj kielégítése és a városi pénztár zavarainak rendbehozatala tekintetéből a hatóság ennél fogva 1852. évben a járásokból 10 ezer hold jobbminőségű földet kihaláltva, 10 évi időre (liz esztendő földek) haszonbérbe adott. S noha *Bonyhády* megyefőnök ép azon időben közbiztonsági tekinteteből az összes *tanyáknak szétverését* és falvakul való

¹⁾ Ezt *Fotty János* vállalkozó, a területnek bizonyos időre elnyert ingyen használatáért saját költségén *ármentesítette*.

²⁾ A *Marostót* 1874—75-ben *ármentesítették* oly módon, hogy 8 évi ingyen használatért a lakosok minden hold után bizonyos köbmennyiségű földet tartoztak a töltésbe beépíteni.

³⁾ 1820-ban e czímen 9387 birka után a városi tárnak 563 frt jövedelme volt. Lásd: Szeged v. közig. levéltárában Kolb József perceptor jelentése kapcsán Kóky Mihály számvevőnek 1820. é. márczius 18-án kelt előterjesztését.

összpontosítását tervezte¹⁾, a bérlőknek mégis megengedték, hogy bérelt területeiken tanyákat állíthassanak. Ez, a pusztákra való kitelepülésnek egész áradatát idézte elő. Pedig a külterület a nagy tanyák osztályai és feldarabolásai stb. következtében eddig is oly népes lett, hogy a tanyai proletáriatusság megelőzéseül a választott község már 1834-ben elrendelőnek találta, hogy jövőre legalább is 25 holdas birtokterületeken szabad tanyákat létesíteni²⁾.

A következő — 1853. — évben az általános *legeltetési díjak* életbeléptetése alkalmából 37,000 frt évi bérpénz ellenében pedig az összes járási legelő földeket is a gazdaságoknak bérbeadták, de a járássokat csak legeltetésre lehetett használni, s a megszabott legeltetési díjak is a gazdákat illették, melyeket az egyes jószágtulajdonosoktól ugyanők szedtek be.

Az 1854. évi *nemzeti önkéntes* (tulajdonkép *kényszer-*) kölcsön kibocsátása és elfogadása alkalmával a város közbirtokaiból, a homoki legelőkből ismét jelentékeny területeket adtak bérbe és vettek művelés alá. Ezek voltak az úgynevezett „30 éves földek.“ *Bonyhády* megyefőnököknek 1854. évi február 23-án, az akkori községválasztmánytól ugyanis sikerült kierőszakolnia azt, hogy az önkéntes államkölcsönre Szeged lakossága 400,000 forintot, a város egyeteme pedig 600,000 frtot s így Szeged népe együttesen egy millió forintot jegyezzen³⁾. Az utóbbi részlet előállítását akként tervezték, hogy a közlegelőből szántás-vetésre kihalásandó újabb 12,000 hold jobb minőségű föld 30 évre adassék bérbe oly módozattal, hogy az egész használati időre esedékes haszonbér egyszerre és előre, illetőleg az államkölcsön részletének befizetésére kitűzött határidő alatt törlesztessék.

A kiadandó területek kibérlésére nézve *Kecskemétről* váratlanul már ajánlat is érkezett, mi a szegedi gazdákat szinte megdöbbenetette és azon aggodalommal töltötte el, hogy a város földjei idegen kezekre

¹⁾ Lásd munkám III. köt. 293. s. köv. l. „Iskolák“ rész alatt a *tanyai iskolák* keletkezési körülményeiről előadottakat. Egyébként az, hogy a város *pusztáin falvak telepítésenek*, régi terv volt. 1771-ben a helytartótanács követelt ilyesmit, ami ellen a város tanácsa u. a. évi decz. 15-én kelt felterjesztésében erélyesen tiltakozott. A negyvenes években a választott község is foglalkozott ily tervvel.

²⁾ E határozatot a helytartótanács ugyanaz évi decz. 22-én hagyta jóvá. Később a *tanyaépítés* 15 holdra, 1872-ben pedig még kisebb terjedelemben korlátoztatták.

³⁾ A jóval vagyonosabb Szabadka mindösszesen csak 100,000 frt államkölcsönt jegyzett. Az 1854. évi júl. 26-án kibocsájtott nyílt parancs értelmében is, a kölcsön az egyenes adók arányában lett volna viselendő. Szegednek mindössze 73,738 frthól álló egyenes adója után az államkölcsön járuléka nem többet, mint 350,862 forintot tett volna. Lásd munkám II. k. 195. s. köv. lap.

jutnak. Ez a hajlamot és versenyt csak fokozta, mire különben nagy hatással voltak még a *krimi háború következtében* alakult rendkívül *magas gabonaárak* is. Sokan örök birtokukat adták el, csakhogy minél nagyobb bérleteket jegyezthessenek és kapjanak.

Ily körülmények közt egyetemleges kötelezettséggel 260 gazda szövetkezett, kikkel a város 1854. évi aug. 29-én a szerződést megkötötte. A 600,000 frt pontos befizetése ezáltal biztosítva volt. A gazdák ezen szövetkezete évi 20 ezer frtért még a *fűbérshedési* jogot is bérbe vette; de ennek fizetési kötelezettsége csak az államkölcson négy év alatt köteles befizetése után lett volna teljesítendő¹⁾.

A *tanyákra* tehát ismét nagy néptömegek vándoroltak ki, ismét *újabb tanyák* keletkeztek. Ekkor nyerte a külterület azt az állapotát, melyben ma is van. Ekkor nyilatkoztak meg a nomád állapotoknak leküzdhetetlen nehézségei, melyeken a polgárisodásnak minden törekvései megtörnek, a közműveltség, az egészségügy stb. emelése érdekében tett és még teendő bármilyen áldozatok is csekély hatásúaknak bizonyultak.

Egyébként a város 138,946³⁹⁸/₁₆₀₀ holdnyi határterülete, a régi kataszter szerint, a gazdasági művelési ágak szerint a következőképp oszlott meg. Szántó föld volt: 51,443⁴⁰⁶/₁₆₀₀ hold (ebből 2411⁹⁶⁵/₁₆₀₀ h. I. oszt., 6539¹¹⁹⁰/₁₆₀₀ h. II. oszt., 11,176¹²⁹⁷/₁₆₀₀ h. III. oszt., és 25,315²⁴⁴/₁₆₀₀ h. IV. oszt.) miből a város közbirtokára 2676³⁹⁴/₁₆₀₀ h. esett: rét és kaszáló: 14,789⁵³⁷/₁₆₀₀ hold (2843²⁷³/₁₆₀₀ I. oszt., 4247¹⁰⁸⁷/₁₆₀₀ II. oszt., 2247¹⁰⁸⁷/₁₆₀₀ h. III. oszt.), miből a város közbirtokára esett 634⁵⁵⁴/₁₆₀₀ h.; szőlő: 8675¹⁴⁴⁴/₁₆₀₀ hold (575¹⁸⁶/₁₆₀₀ I. oszt., 4857⁴¹³/₁₆₀₀ h. II. oszt. 3243⁸¹⁵/₁₆₀₀ h. III. oszt.), miből városi közbirtok volt 4⁹⁰⁷/₁₆₀₀ h.; legelő: 33,157¹⁴⁸⁶/₁₆₀₀ h., (ebből 1218³³⁶/₁₆₀₀ h. I. oszt., 5178¹¹⁸⁷/₁₆₀₀ h. II. oszt., 26,760⁵⁴³/₁₆₀₀ h. III. oszt.), miből városi volt 32,045²⁰⁵/₁₆₀₀ hold; erdő:

1) A bérlőgazdaság szövetkezete és egyetemlegessége *utóbb* csak néhány gazdára szorítkozott. Ezek közt volt *Benke* József nagytehetségű ügyvéd, egyúttal a gazdaság jogi képviselője, a bonyodalmak utólráhetetlen mestere, ki a bérföldek után esedékes adókat és egyéb járulékokat a bérlőkre vagy jogutódaira kiróta és a tönkre jutott gazdák által elhagyott bérleteket újra értékesítette. E minőségben a jólét és kényelem előnyeit minden irányban megszerezte. De a bérlők és a gazdaság, úgy ez és a város között temérdek bonyodalom és jogi ellentét támadt, miből folyólag 1868. óta a városi közgyűléseken elkeseredett viták folytak. A város az elfoglalt többletföldek visszaadása és az időközi hasznok megtérítése, valamint a hiányosan befizetett adók s illetőleg a különbözetek kiegyenlítése iránt pereket indított, melyeknek a sajtó útján közzé tett ismertetései és kivonatai is köteteket képeznek. A *tengeri kígyó*ként szüntelen felmerült panaszok következtében a pereket *utóbb* egyezségileg fejezték be, mindkét perből folyólag a gazdaság jelentékeny összegek megtérítését fogadván el.

7500 hold ($1114^{408}/1600$ h. I. oszt., $325^{266}/1600$ II. oszt., (a többi kiélt erdő vagy új ültetés 1873-ban), miből városi $7352^{887}/1600$ hold; nádas: $587^{1353}/1600$ hold, ($43^{1252}/1600$ hold I. oszt., $77^{803}/1600$ II. oszt., többi III. osztályú), miből a város közbirtokára esik $511^{531}/1600$ hold; végül terméketlen $22,839^{1342}/1600$ hold, miből városi közbirtokot képez $20,652^{444}/1600$ hold¹⁾. E szerint a városi közbirtok összes terjedelme $63,876^{618}/1600$ hold volt, míg a magánfelek tulajdonát $75,069^{1220}/1600$ hold képezte.

Ily művelési ágak mellett az 1870. évi népszámlálás szerint, a 70,179 léleknyi népességből gazdálkodással foglalkozott 14,293, vagyis az összlakosságnak $26,36^0/0$ -a²⁾. Ugyanekkor a számbavett házi állatok mennyisége a következő volt: ló 7047 (belv. 503, rók. 198, felsöv. 321, alsöv. 607, felsötanya 1951, alsót. 3467); öszvér 42 (bv. 27, fv. 3. av. 5, ft. 3. at. 4); szamár 250 (bv. 15, r. 5, fv. 5, av. 3, ft. 58, at. 164); szarvasmarha 9657 (bv. 766, r. 217, fv. 546, av. 865, ft. 2834, at. 3758); juh 92,173 (bv. 7046, r. 3331, fv. 1167, av. 581, ft. 25,127, at. 54,921); kecske 31; sertés 15,649 (bv. 954, r. 2340, fv. 2339, av. 790, ft. 4237, at. 4989); méhkas 1400 (bv. 43, r. 22, fv. 14, av. 1, ft. 341, at. 979³⁾).

Ami pedig a fentebb kitüntetett művelési ágak termési eredményét illeti, az 1872. évben következő volt, megjegyzendő, hogy mérő alatt 2 pozsonyi véka értendő. Termett tehát buza: 5086 holdon 30,516 mérő; kétszeres 1500 holdon 9000 mérő; rozs 20,000 holdon 200,000 mérő; árpa 1000 holdon 8000 mérő; repce 100 holdon 800 mérő; ezenkívül tavaszi vetések után: búza 1500 holdon 12,000 mérő; árpa 2572 holdon 20,576 mérő; köles 1500 holdon 9000 mérő; kukoricza 23,000 holdon 230,000 mérő; bab a kukoricza között 30,000 mérő; lencse és borsó 800 holdon 2400 mérő; len 100 holdon 2000 mázsa; ugyanily területen kender 500 mázsa és 500 mérő mag; burgundi répa 400 holdon 10,000 mázsa. Termett még 9000 hold kaszálón 225,000 mázsa széna; 1200 holdon 72,008 mázsa here és luczerna; ugarnak maradt 4343 hold⁴⁾.

Ugyanezen időben a város határterületén volt 9 gőz- és 2 lóerejű cséplőgép, 1954 vas- és 538 faeke, 87 szecskavágó, 57 kukoriczamorzsoló, 23 répavágó, 220 vas-, 49 fa- és 2477 túskeborona, 5 vas- és

1) Az 1875. évi kiigazítás és a később készült végleges kataszter szerint a művelési ágakban és osztályokban ezektől nagyban eltérő adatokat találunk.

2) Ezek közül 4099 bérlő és birtokos, 10,194 pedig gazdasági munkás volt. Magának a városnak 3400 bérlője volt szegediekből és a környékről.

3) Mészáros György főjegyző jelentése a népszámlálás eredményéről 1871-ben.

4) Pálffy F. polgármester évi jelentése Szeged, 1873. 27. lap. A termési eredményekről az utóbbi években mindig készültek ily kimutatások.

47 fabenger (görgő), 122 szelelő-rosta¹⁾. A gazdasági munkások nap-számja, nevezetesen a férfiaké 80 kr. és 2 frt, a nőké 70 kr és 1 frt 30 kr. s a gyermekeké pedig 40 kr. és 1 frt közt váltakozott²⁾.

A gazdasági érdekek régebben olyannyira előtérben voltak, hogy ezzel szemben minden más törekvésnek háttérbe kellett szorulnia. A város nyilvános élete, külső képe a gazdálkodásban, mondhatni a falusiasságban nyert kifejezést. Felettébb jellemző e tekintetben az, hogy az ujszegedi csordajárást csak a legutóbbi időkben lehetett megszüntetni és nagy küzdelemmel keresztülvinni, hogy az üdülést kereső közönség a hidon nagy porfelhő közt áthaladó csordával ne kényszerüljön találkozni. Sőt a csürhére való kihajtás a legutóbbi időkig fennállt s hajnalonkint a belváros utcáin is megharsant a kanászok hívogató tülke.

Mindezen nem is igen lehet csodálkozni. A város egyik legjelentéke-nyebb bevételi forrása a földbirtokok jövedelme volt. Az 1879. évi költségvetésben is e czímen 140,166 frt 93 kr. bevétel szerepelt. S összesítve a különböző birtokok többféle czimű jövedelmeit, azt találjuk, hogy átlag egy hold szántóföld 10 frt 36 krt, egy hold erdő 46 krt, egy hold nádas 9 frt 50 krt, egy hold legelő 2 frt 36 krt s egy hold terméketlen, illetőleg adómentes föld 4 kr. nyers jövedelmet hajtott³⁾.

Szeged kiváló gazdasági viszonyai és nagy termelése daczára is gyakran ért *inséges, terméketlen esztendőket*. Emlékezetes az 1777. és 78. év, mikor 400-an veszték el éhínségben, amikor az „élet”-nek köbble 20 frt rendkívüli magas áron kelt. Zord télen a *farakasok* is úgy elszaporodtak, hogy a városba törve, sokszor a pitvar ajtajában támadták meg az embereket.⁴⁾

Nagy inség volt 1806-ban is, melynek jelei már az előző évben mutatkoztak. A tanács azért 1805. évi decz. 5-én Schwörtz János választott községi tagot megbízta, hogy Délmagyarország távolabb részeiben a város költségére nagyobb mennyiségű olesó gabonát vásároljon. De ez mind kevés volt s a hatóság felsőbb helyről sürgette, hogy a nép élelmére és vetőmagul 162,430 véka gabonát és 8000 pozsonyi mérő zabot nyerjen. Inséges év volt az 1816. év is. Ekkor a *szőreghi, gyálai és szentiványi* zálogos birtokok bérlőinek termését, a közszükség kényszerénél fogva a hatóság karhatalommal foglalta le. Az 1830., 1834. évek is terméketlenek voltak s az éhínség csak hatósági czélszerű intézkedések következtében háruult el. Élelemre és vetésre ekkor

1) U. o.

2) U. o.

3) Reizner János főjegyző és társai jelentése 1879. évi szept. 21-ről.

4) *Vályi András*: Magyarország leírása. Buda, 1799. III. k. 340. lap.

is kölcsön gabonát osztottak ki. Különösen emlékeztetek azonban az 1863—64. és az 1866—67-iki inséges esztendők. Az 1863. évi termés egyike volt a legsilányabb gazdasági eredményeknek. A következő évi rettenetes aszály miatt pedig nem fejlődhetett semmi, egyedül a homokon mutatkozott némi termés. Az 1866—67. évi inséget pedig az 1866. évi május 24-iki országos fagy idézte elő, mely minden a termésre irányult reményt megsemmisített.

A helyzet hű képének megismerésére közöljük itt az 1864. évi termés eredményét, a szükséglet és hiány összegeit, melyek hivatalos úton a legnagyobb pontossággal állapították meg.

	Termett		évi szükséglet		
Búza	6,786 holdon	81,432 mérő	116,430 mérő,	hiány	34,998
Rozs	25,850 "	155,100 "	545,126 "	"	390,026
Árpa	3,072 "	18,432 "	112,680 "	"	94,248
Zab	2,000 "	16,000 "	28,700 "	"	12,700
Kukoricza	23,593 "	188,744 "	151,627 "	felesleg	37,117
Burgonya	3,072 "	92,160 "	70,000 "	"	22,160
Répa	500 "	7,000 "	6,500 "	"	500
Paprika	500 "	3,000 "	400 "	"	2,600
Széna	15,276 "	180,888 mázsa	anya { 279,655 "	hiány	30,964
		67,833 "	sarjú {		
Bor	8,570 "	12,855 akó	109,661 "	"	96,806
Pálinka	— "	428 "	6,000 "	"	5,572
Gyümölcs	8,570 "	171,400 véka	140,000 "	felesleg	31,400

E táblázatból láthatjuk, hogy a *burgonya* és kiválóan a *gyümölcs* felesleges termése megmentette a szegényebb néposztályt az inséges esztendő különben borzalmas fejleményeitől. De a nyomor még ennek daczára is nagy volt s a *nöegylet* által létesített „*levesosztó intézetek*“-ben a segélyezés áldásait ezrek vették igénybe¹⁾.

Az aszály kiölte a mezők minden életét, víz és táplálék hiányában a külső jóság — ha csak idejekorán messze vidékekre el nem hajtották — sorra elhullott. A takarmány drágasága miatt a jószágon mindenki túladni igyekezett. A vásárokon egy csikó 1—2 frton, egy igás ló 9—10 frton kelt. Az igaz, hogy leromlott gebék voltak. Ekkor történt, hogy egy felsővárosi gazda koplaló gebéit a fűzesbe kipányvázta, hogy a szegény párákat valaki ellopja. De nagy csodálkozására másnap a kivert jószághoz valaki még két másik gebét is hozzálopott²⁾.

Az 1866. évi inség párja volt az 1864-ikinek. A szegénység most is közéletmezésben részesült, a gazdákat pedig, miként az 1863—65

¹⁾ Lásd a szegedi jótékony nőegylet történetét.

²⁾ Még a földek ára is annyira leszállt, hogy például a Földváry ezredesnek 1849-ben adományozott 100 hold föld és tanya 3000 frton alul kelt el.

évben; most is kölcsönvetőmaggal kellett felsegíteni. A tárnokmester 1866. évi szept. 27-én a szegedieknek vetőmag beszerzésére 15,000 frtot utalványozott. E célra a város is 4000 frtot szavazott meg, magánadakozásokból pedig 2500 frt folyt be¹⁾.

Ami a gazdasági életben és a *gazdálkodási módszerben* való haladást illeti, erről csak a legutóbbi időkre nézve lehet szó. A nép általában conservatív hajlamainak e nemben való jellemzéseül elég csak az egyre utalni, hogy a *vasekék* kiváló előnyeik daczára is igen nehezen tudtak elterjedni.

A haladást előmozdító *gazdasági egyesületi működés* Szegeden nem érvényesülhetett. Az alsóvárosi gazdák 1841-ben alakítottak ugyan egy *gazdasági egyesületet*, melynek céljaira, illetőleg egy *mintagazdaság* létesítésére a város a közlegelőből 500 hold földet ki is jelölt. Sokan már látni vélték ebben a második Alcsuthot, de a szép reményekből semmi sem lett²⁾. Az 1859. év végén gr. *Károlyi Sándor* elnöklete alatt Szegeden megalakult ugyan a *Csongrádmegyei gazdasági egyesület*, melyet Szeged egész értelmisége támogatott s mely gyakori versenyeket, élénk kiállításokat is rendezett; de azért ez Szeged gazdáira hatástalan maradt. Utóbb Fóth István elnöklete alatt 1866-ban ez is feloszlott. A város közgyűlése 1873-ban hangoztatta ugyan egy gazdasági egyesület szükségét, kimondván, hogy az alakítandó *egyesület*, illetőleg gazdasági *minta-telep* céljaira a közbirtokból készséggel átenged 4—5 száz holdnyi területet. De még ez úton sem létesült az óhajtott intézmény s a *gazdasági szakiskola* felállítására irányult törekvéseknek sem volt sikere. A város közgyűlése még 1868. évben feliratilag kérte³⁾, hogy az állam hozzájárulása mellett Szegeden egy *gazdasági iskola* állitassék fel. A felsőbb körök ekkor oda nyilatkoztak, hogy Szeged inkább iparügyeit fejleszse, majd e téren remélhet támogatást. Mikor ez irányban történtek lépések, akkor megint a kulturális téren várható fejleményekre utaltak. Így változott ez folytonosan, mialatt ugyanazon körök, melyeknek különben vezérszava az vala, hogy az Alföld és Szeged hivatását pusztán azáltal is betölti, ha csupán csak jó csikókat nevel, sok gabonát termel és minél több katonát állit, az Alföld és Szeged gazdasági érdekeinek méltatásául fel is állitották az óhajtott és szükséges gazdasági, ipari és egyéb szakiskolát *máshol*.

1) Szeged v. elnöki (polgármesteri) s a közigazgatási levéltárban „inség elhárítására vonatkozó iratok“ című külön kezelt csomagban.

2) Lásd Petrovits Istvánnak 1846. évben megjelent czimnélküli javaslatának 22. lapján.

3) Id. művem II. köt. 256—260. l.

II.

Szőlőművelés és gyümölcsészet.

Sajátságos jelenség, hogy Szeged polgárságának XIV—XVI. században a messze szerémi hegységekben, Pétervárad körül kiterjedt szőlőbirtokaik voltak. Hogyan, mikor szerezték e javakat, hova hajókon és kocsikon seregestül jártak le szüretekre és a termés összevásárlására, — bizonytalan. Zsigmond király előtt 1408-ban már a panaszok egész özönét tárták fel amiatt, hogy *Maróthi János macsói bán* vámszedői az újabb időkben őket mint szabad polgárokat, ősi jogaik ellenére, különféle illetéktelen adókkal terhelik. Nevezetesen minden hordó után 100, a hordók pecsételése után 10, hajókba való felrökölések (felrewkelesek)¹⁾, vagyis felgörgetések alkalmával is 10, végül a szállítmányok bárczajegyéinek ellenjegyzései után is 10 denárt csikarnak ki. Mindezeket túl fokvámot és üres kocsijaik után is díjakat kényszerültek fizetni. Ez ügyben az ozorai Pipó, temesi gróf által megejtett vizsgálat alapján, a király a szegedi polgárok és gazdák (cives et hospites) panaszait alaposaknak és méltányosaknak ismerte és őket ősi jogaikba és kiváltságaikba visszahelyezte, ami azt bizonyítja, hogy a szegediek szerémi szőlőbirtoklása már régi keletű volt. A király külön oklevélben biztosította a szegedi szőlősgazdákat arról, hogy a rakomány és a bárczajegyek fejében köteles 2—2 denáron túl más illetéket senki sem követelhet tőlük²⁾.

Később a „szüretelő helyek“ után a *pétervárad* apát követelt tőlük szüretelő vagy csöbörpénzt és szőlő-őrzési díjakat³⁾; majd a budai káptalannak *zentai* vámosai, az ott hajókon keresztül szállított boraikat vámolták illetéktelenül, melyek miatt 1471-ben, 1475., 1477. és 1521-ben elkeseredett perek folytak s minthogy Mátyás királynak a budai káptalanhoz intézett ismételt intése is eredménytelen volt, a király utóbb Szeged városát arra jogosította fel, hogy ha a káptalan a tilalmat újból megszegné, a város *Zentát*, a budai káptalan birtokát *fegyverrel elfoglalhatja és megszállva tarthatja!*⁴⁾

1) Zsigmond király idézett évi oklevelében előforduló e szót eddig „félrvékelés“-nek olvasták, aminek azonban értelme nincs. E szó ma már némileg kiveszelt. Néha lehet csak hallani, a midőn a pinczéből sajátságos módon a hordókat kötelek segítségével felvonszolják.

2) Id. m. Oklevéltár V. sz. a.

3) U. o. XLI., XLVI., XLVII., XLVIII., LX. Lásd egyúttal *Érdúj helyi Menyhért*; Újvidék története. Újvidék, 1894. 62. és 63. l. *Varga Fer.*: Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőlőművelése és borkereskedéséhez a XIV. és XV. századokban. (Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesítő. Tomesvár. 1875. l. k. 80. l.)

4) U. o. XLV. sz. a.

Mindezekből kétségtelen, hogy a szegedi gazdák a *Szerémségben* már rég időktől a *szőlőműveléssel* kiterjedtebb mérvben foglalkoztak. Szeged polgárai ezentúl *Szeged vidékén* oly helyeken, melyek dombos fekvésüknél fogva már a hajdankorban is *szőlőművelésre* használtattak, birtak szőlőtelepekkel. Így tudjuk azt, hogy *Meo* András szegedi polgár 1474-ben szőlőföldeit a szegedi domokosrendű szerzeteseknek, illetőleg a szerzet szent Miklósról címzett szegedi templomának adományozta. Amde a szőlőföldeket *Telegdi* László és felesége, aki *Oroszlámos* és *Mokrin* helységek földesura volt, elfoglalta, amiből azt következtetjük, hogy az általa elfoglalt szőlőföldek is ezen helységek határában voltak. A szegedi domokosrendiek perjele emiatt a kalocsai érsekségnél panaszt emelt és Fehérvári Demeter érseki helynök a szőlők tulajdonjogát a szegedi szt. Miklós templom javára megítélte. A per különben soká tartott s a domokosrendiek még a szentszék közbenjárását is igénybe vették¹⁾.

Termésüket részben maguk fogyasztgatták, részben *kereskedést* üztek vele s mint másutt láttuk, nagy készletük egy részét *Kassáig*, *Bártfáig*, sőt még *Lengyelországba* is elfuvarozták²⁾. Mondhatni, hogy az időben a *felvidéket* ők látták el a híres *szerémi borokkal*, Probus császár vesszőinek tüzes nedűjével. Emiatt még *Beatrix* királynéval, Hunyadi Mátyás nejével is perbe szálltak, mert a királyné *diósgyőri* várnagya, paviai Albert 1485-ben a szegediek borainak *Diósgyőrré* való bevitele tekintetében akadályokat támasztott³⁾.

De a *szerémi* borokon kívül még a *baranyai* és *somogyi* borokból is bőséges készleteket tartottak. Hisz az 1552. évben *Tóth Mihály* hajdúinak a veszedelmét is az idézte elő, hogy a fosztogató hajdúk a pinczékben talált temérdek *szerémi*, *baranyai* és *somogyi* boroktól teljesen eláztak.⁴⁾

A nagybecsű 1522. évi egyházi tizedlajstromból egyébként nyilvánvaló, hogy a *szegedi gazdák közül* (1196), 77-en voltak *szőlőtulajdonosok*. Nevezetesen *Péterváradon* 26, *Kamanczon* 14, *Karomban* 19, *Zalánkeménen* 5, *Zerlökön* pedig 3 szegedi szőlőtulajdonos volt. Ezen kívül a tizedlajstromban 4 szőlősgazdának a szőlőjéről nincs határozott helyi megjelölés téve. Lehetséges, hogy ezek *baranyai* szőlőtulaj-

¹⁾ Regesták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból. Történelmi Tár. 1899. 7. lap.

²⁾ Id. m., Oklevéltár LI. sz. a.

³⁾ U. o. LII. sz. a.

⁴⁾ *Istvánfi*: Historiarum de rebus Ungaricis libri 34. Coloniae. 1622. 317. lap.

donosok voltak¹⁾. Lukács zágrábi püspök adományából az ősi szt. Demeter plébániának is volt egy szőlője a *Szerémségben*, nevezetesen *Kotyáson*.²⁾

A török beütések és pusztítások, a mohácsi szerencsétlenség és a szerbek beözönlése következtében azonban a *szerémségi birtokviszonyok* kevésbé ezután teljesen fel lettek forgatva. A távol lakó szegedi szőlősgazdák birtokaikat meg nem védhették. A megingott közbiztonsági és megváltozott közlekedési viszonyok következtében többé le sem járhattak, s a szegediek örökébe idegenek ültek.

Ekkor kezdtek tehát a szegediek saját határukban is *szőlőket telepíteni* s e végre a *vesszöt* a *Szerémségből* hozták. A még ma is *legjobban* elterjedt fajok egyike, a „*magyarka*“ szőlő, voltaképp *szlankamenka* fajként ismeretes, tehát *Szerémségből* való.

Az *új szőlőtelepek* közvetlen a város alatt levő partosabb fekete földeken, a mai *Cserepes*, *Hernyós*, *Róma*, *Jericho*, *Franczia*, *Tarján*, *Szillé*r, *Kétérköz* stb. nevű dűlőkben keletkeztek³⁾. Hogy rövid idő alatt mily terjedelmet öltöttek az új szőlőtelepek, kitetszik abból is, hogy a szegedi bor dézsmabérlete az 1545. évben 3 évi időtartamra 900,000 akce jövedelem megadásáért volt bérbeadva⁴⁾. De a bérlő valószínűleg rosszul számított, vagy a termési eredmények lehettek egymásután igen silányak, mert az 1549. évi szegedi bor- és gyümölcs-tized fejében a török kincstárnak már csak 61,030 akce bevétele volt⁵⁾.

A szőlővel beültetett területek a befektetett tőkeértéknél és a szorgalom eredményeinél fogva is egyéni tulajdont képeztek s a többi földközösségi birtokoktól különbözve, a szabad adásvétel tárgyát képezték. Így például az 1686. évi márczius 13-án, az alsóvároson lakó János pap, a Borbély Miklós és Sózó Dani szomszédságaiban fekvő, s az országútra dűlő és Mikó csanádi lakos tulajdonát képezte 5 kapa (1¹/₄ katasztr. hold) szőlőföldet 6000 oszporáért örök tulajdonul megszerezte⁶⁾. 1701. évi szept. 16-án Görög Gera János a Móra Pál és neje Rác Anna szomszédságában levő keresztúti szőlőföldét, Szepesy Pál tanító és Tömösváry

1) A 77 *szegedi szőlősgazda* a tizedlajstrom szerint utcánként a következő számmal fordul elő. A várban 4, a Kislatrán-utczában 2, Árokháton 3, Kőegyetőn 3, Predicator-utczában 1, Liska- v. Tisza- és Varga-utcákban 2—2, Szántó-utczában 5, szt. Demeter-utczában 15, Nagy-utczában 13, Műves-utczában 2, Szt.-György-utczában 20, a Szt.-Miklósban 3 és végül a Szentlélek-utczában 2 szőlősgazda lakott.

2) Id. m. Oklevéltár LVI. sz. a.

3) Lásd az 1744. évi febr. 24-iki tanácsi jegyzőkönyvet.

4) Magyarországi török kincstári defterek. II. k. 43. lap.

5) U. o. I. k. 65. lap.

6) Okmánytár a hűdoltóság történetéhez. Pest, 1863. II. k. 339. lap. Oszpora vagy akce egy pénznem; 60 akce tett egy magyar aranyat.

János jegyző tanuk jelenletében Görög Kozmának 18 frton örökbe vallotta¹⁾.

E szőlőskerteket 1704-ben *Globitz* várparancsnok jogtalanul leszűretelte s a földeket a *rác* határország közt kiosztotta. Ezek összes mennyiségé 155 holdra rugott, miből a polgárok kezén 430¹/₂ kapa (1 kapa 100 út, vagyis 400 □-öl), a zsellérekén 150, a határörök kezén 34, végül az idegenek kezén 8 kapa szőlő volt²⁾. E területen termett az 1719. évben mindössze 2210 akó bor, miből az alsóvárosi gazdákra 1182 akó, a felsővárosiakra pedig 1028 akó esik³⁾.

Ez időtől fogva a város bortermelésére nézve az egyházi tizedlajstromokban pontos adataink maradtak fenn. Így például az 1723. évben bordézsmában beszédtek: felsővárosról 51¹/₂, palánkból 12¹/₂, alsóvárosról 67, összesen tehát 131 akó bort. Ezentúl készpénzben befolyt 40 frt 69 kr., mi körülbelül 26 akó bor értékét képviseli (egy akó bor 1 frt 57 kr. értékben számoltatván el), mihez képest az összes bordézsmá 257 akót, vagyis az évi bortermés 1570 akót tett, nem számítva a hátralékban maradt szegénység termését⁴⁾.

De a bort kedvelő szegedi lakosságnak nemcsak saját terméséből, hanem egyúttal az értékesebb hegyi s különösen a *gyöngyösi* és *egri borokból* is folyton voltak készletei. Így Csiszár Mátyás kecskeméti lakos 1721. évi július 20-án arra kérte Tömösváry főbirót, hogy *mádi* borából ha csak lehetséges, engedne át neki legalább két hordóval, amely esetben személyesen jönne el azért s akkor legalább Szeged híres erősségű falait is meglátná⁵⁾.

De la Croix Paitis 1713. évben készített térképén a város közvetlen környékén, a fentebb elsorolt dülőkön csupa *szőlőskerteket* tüntet elénk. Ezek az idegenek tetszését is kiérdemelték s az utasokra, kik azokon keresztül érkeztek a városba, a legjobb benyomást téve, Szeged egyik nevezetességeként jegyezték fel a „szépen és jól művelt szőlőskerteket⁶⁾. A *hernyósi*, *rómahegyi* stb szőlőskertek azonban lassankint pusztulásnak indultak⁷⁾. A kiélt földekről a tőkékét az 50-es években egymás-

¹⁾ Szeged v. titk. levéltára. 109. sz. a.

²⁾ *Acsády Ignác*: Magyar gazdasági élet 1720-ban. (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. Budapest, 1894. 57. lap.)

³⁾ Szeged v. számvevőségi levéltárában az illető év számadásai között.

⁴⁾ Szeged v. 1723. évi számadása az 1724. évi tanácsi jkv. 20. s köv. lapjain.

⁵⁾ Szeged v. közigazgatási levéltárában az 1721. évi lajstromozatlan iratok közt.

⁶⁾ *Joh. Lehman*: Reise von Preszburg nach Hermannstadt. Leipzig, 126—128. lap.

⁷⁾ 1749. évben valamely ismeretlen körülmény okából a szőlőföldek nagy része kipsztult s a földek parlagon heverték. A tanács okt. 24-én elrendelte, hogy aki a parlag földeket nem műveli vagy újra be nem ülteti, az a földbirtokától elesik. (Tanácsi jegyzőkönyv. 1749. év 272. lap.)

után irtották; de a Tarján, Szillérs Kétérköz, a legutóbbi időkig, nagyobb részben még mindig szőlőművelés alatt állt.

A homoki földeken elszaporodott tanyák és szántóföldek ugyanis a sivány buczkák által sokat szenvedtek s a gazdák a *homokkötés* legcélravezetőbb módjának a *szőlőtelepítéseket* ismerték el. A város ennél fogva ép azért kezdte meg közbirtokainak elidegenítését és kiosztásait, hogy a szőlőtelepek által a határ többi részét az elsiványosodástól megmentsse. 1764-től fogva tehát *szőlőültetésekre* mindenféle kiosztások történtek s rövid idő alatt úgy a felső- mint az alsóhatárban nagy terjedelmű és szépen viruló szőlők keletkeztek. Az új telepek mindenütt az első vagy a legnagyobb ültetőkről nyerték nevüket. Így keletkezett a Biró, Kószó, Kraller, Lengyel, Tari, Bózsó, Ladányi, Visnyei, Csamangó, Kászonyi, Zombory, Meszes, Makra, Bárkányi, Mász, Szilber, Tápai stb. szőlőhegy.

Amily mérvben fogytak s pusztultak a *fekete földi szőlők*, ép oly arányban szaporodtak a *homoki ültetvények*, hol a gyümölcsfák is sokkal kedvezőbben tenyésztek, mint emitt.

A bortermelés tehát rendkívüli mérvben fokozódott, de a kezelésre és eltartásra semmi gond sem volt. Pinczék pedig — legalább a homokon — nem léteztek. Így az 1812. évi egyházi tizedlajstrom szerint Szeged bortermése 29,343 akó volt.

A negyvenes években a szőlőföldek már 56,000 kapára, vagyis 14,000 holdra rúgtak. Az ötvenes években a fogyasztási adók életbe léptetése s illetőleg a pénzügyi közegek zaklatásai, valamint a belvizek rongálásai következtében azonban sok gazda már úgyis elvénhedt szőlőjét kiforgatta. Utóbb már csak 8675¹⁰⁴⁰/₁₆₀₀ hold volt szőlővel beültetve s e mennyiségből a régi kataszter szerint 575 hold I. oszt., 4857 hold II. oszt. s 3243 hold III. osztályú volt. Az utóbbi időkben az 1834. évi termés tüneményes bőségű és egyúttal jó minőségű is volt. Edények hiányában a termést teknyőkben, vályúkban tartogatták s még a jószág is mustot szüresölt. Nem is volt akkor a törkölyös bornak semmi ára, míg ellenben 1845-ben már 4 frt 30 kron (váltóban) kelt akója¹⁾.

A rossz termésűnek ismert 1872. évben is a szegedi termelés 17.352 akót tett²⁾. 1873-ben 70,803, 1875-ben 42,708, 1876-ban 296, 1877-ben 40,989 s 1878-ban 111,257 akónyi volt Szeged bortermelése. Ez utóbbi alkalommal a törkölyös bor ára 90 kr., 1 frt volt³⁾.

1) Budapesti Híradó 1845. 277. sz.

2) Pálffy Ferencz polgármester évi jelentése az 1872. évről. 27. lap.

3) A városi fogyasztási adóhivatal által eszközölt felvételek.

A gyümölcsészet a szőlőműveléssel együttes és kapcsolatos volt. A török hódoltság alatt azonban a termelés még igen jelentéktelen lehetett, mert 1549-ben Szegeden a török kincstárnak a gyümölcstizedből csak 78 akcse bevétele volt¹⁾.

A mult század közepén a barátoknak volt híres *gyümölcsösük* a kolostor mellett levő kertjükben²⁾. E század első felében pedig a *hattyasi* és *bánomkerti gyümölcsösöknek* volt híre.

A gyümölcsstermelés azonban csak a homoki szőlők telepítésével nyert nagyobb lendületet. A nemes gyümölcsfajok terjesztésében *Vedres* Ferencznek igen sok érdeme van. Az értékesebb fajok beszerzésében nem ismert akadályt és távolságot s a gyümölcskedvelőknek saját telepéről ojtásra, szemzésre készséggel adott ágat, galyat. Sokat köszönhetni még *lotharingiai József herceg* pomológiai hajlamainak is, ki e vidéken először honosította meg az őszi barackot és más nemes fajokat a vár ravelinjein berendezett kertjében.

De azért a *gyümölcsstermelés* jelentőséggel még mindig nem birt, sőt a várost vidékről látták el gyümölcscsel. A többi közt még 1824. őszén is 274 kas *tiszaháti* alma került a szegedi piacra, melynek értékében mintegy 27,000 frtot fizettek ki³⁾. Sőt panaszkép hangzott fel egynémely részről, hogy „valamire való gyümölcsöt, mely itten termett volna, a piacon soha látni nem lehetett.“ De nem sokkal később, Szeged piacza már arról lett híres, hogy „termékenyebb esztendőben a kellemetesebb s ritkább gyümölcsök mindenféle nemeivel Olaszországot inkább, mint az Alföldet ábrázolja.“⁴⁾

Csak az ötvenes évek óta van a szegedi gyümölcsstermelésnek nagyobb aránya és kivitele, de azért még mindig mögötte maradt a *körösinek* és *kecskemétinek*. A hatóság a gyümölcsstermelés továbbfejlesztésére a személy-pályaudvar közelében egy *gyümölcsfa-iskolát* is állított fel. *Fiala* Antal *kertész* kiváló buzgalommal vezette a terjedelmes *hattyasi faiskola-telep* nemes csemetéinek szaporítását, honnan például 1872-ben is 2300 drb almafa- és 2800 drb körtefa-ojtványt hordtak el, darabonként 30 krjával⁵⁾. De e csemeték a homoktalajban csak ritkább esetben növekedtek fává. Az az óhaj, hogy egy *homoki faiskola* állíttassék fel, utóbb sem teljesülhetett. Egyébként Új-Szegeden, ugyancsak buja erejű iszaptalajban, dr. Erőskövy Antalnak, Rácz Ferencz és Szögi Imre

1) Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886. I. k. 65. lap.

2) *Fridrich Urbán*: Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis minorum s. p. Francisci. Kassa, 1759. II. r. 12. lap.

3) *Vedres*: A sívány homokság használhatása. Szeged, 1825. 28. lap.

4) *Dugonics A.*: Magyar példabeszédek. Szeged, 1820. I. k. előszó XIII—XIV. l.

5) *Pálffy Ferencz* polgármester évi jelentése. Szeged 1873. 19. lap.

gazdáknak is voltak terjedelmes faiskoláik, honnan majd ugyanannyi nemes csemete került ki elültetésre, mint amennyi a városi faiskolából.

A hatvanas évektől fogva a *gyümölcsnek* mindenféle neme elképzelhetetlen tömegekben került a szegedi piacra. Néha értékesíteni sem tudták azt, annyi volt. Pedig a felsőtanyai termés egyrészét a *kecskemétiék* a helyszinén szokták összevásárolni s ezúton saját termésük jelentőségét még inkább növelték. Az alsótanyaiak termésük feleslegét pedig *Bács- és Torontálmegyékbe* hordták, hol gabonáért cserélték be.
